

М. В. Макаренко,

д. е. н., доцент,

Азовський морський інститут Одеської національної морської академії, м. Маріуполь

ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

M. Makarenko,

Doctor of Economics, Associate Professor, Azov Maritime Institute Odessa National Maritime Academy

DEFINITION OF MAJOR FACTORS OF REGION COMPETITIVE DEVELOPMENT

Стаття присвячена розгляду питань визначення основних чинників конкурентоспроможного розвитку регіону. Обґрунтовано значимість визначення джерел конкурентних переваг для конкурентоспроможного розвитку країни і її регіонів. Чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути трансформовані в конкурентні переваги. Перетворення чинників конкурентоспроможності в конкурентні переваги відбувається відповідно до поставлених стратегічних цілей, завдань і пріоритетів. Розглянуто різні підходи як вітчизняних, так і закордонних авторів до класифікації чинників конкурентоспроможності, а також безпосередньо до визначення самого поняття "чинник конкурентоспроможності". Існуючі в даний момент підходи діляться на статичні й динамічні. Серед критеріїв класифікації чинників конкурентоспроможності регіонів особливе місце займає предмет конкуренції, відповідно до якого виділяється п'ять груп чинників. Предмети конкуренції є одночасно й об'єктами, на які спрямовані зусилля суб'єкта регіонального управління. Також широке поширення в практиці територіального маркетингу одержали підходи, засновані на поділі чинників на зовнішні й внутрішні, "тверді" і "м'які". Класифікація чинників конкурентоспроможного розвитку регіонів може бути використана при формуванні диференційованої регіональної економічної політики.

The article is devoted to consideration of questions of definition of major factors of region competitive development. The importance of competitive development of the country and its regions of defining the sources of competitive advantages is proved. Factors of competitiveness of region can be transformed to competitive advantages. Transformation of factors of competitiveness into competitive advantages occurs according to the put strategic targets, problems and priorities. Various approaches as domestic and foreign authors to classification of factors of competitiveness are considered, and also, definition of the concept "the competitiveness factor" is defined. Approaches existing at the moment are static and dynamic. Among criteria of classification of factors of regions competitiveness the special place occupies a competition subject according to which five groups of factors are highlighted. Competition subjects are simultaneously the objects on which the efforts of the subject of a regional government are directed. The approaches are used in practice of territorial marketing based on division of factors on external and internal, "rigid" and "soft". Classification of factors of competitive development of regions can be used in formation of the differentiated regional economic policy.

Ключові слова: чинники конкурентоспроможного розвитку, регіональна політика, конкурентні переваги, класифікація чинників, територіальний маркетинг.

Key words: factors of competitive development, the regional policy, competitive advantages, classification of factors, territorial marketing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні з її різноманітністю територій, різновекторною спеціалізацією регіонів особливу увагу слід приділяти проблемам визначення чинників конкурентоспроможного розвитку регіонів. Такі чинники можуть ефективно використовуватися в формуванні державної регіональної політики та оптимальній регіональній політики. Кожен регіон має свій особливий економічний та ресурсний потенціал, свої головні чинники, котрі впливають на його конкурентоспроможність.

Конкурентоспроможність регіону варто розглядати не тільки з погляду суперництва між регіонами, але й з погляду їхнього співробітництва. Наявність у регіону нової технології, нової продукції, нової ідеї, в одержанні яких можуть бути зацікавлені інші регіони, служить свідомством його конкурентоспроможності. При цьому велике значення має здатність регіону налагоджувати сто-

сунки з іншими регіонами усередині країни й на міжнародному рівні, що є його унікальною компетенцією.

В умовах загострення міжнародної конкуренції, особливого значення набувають питання підвищення конкурентоспроможності регіонів, передусім на основі активізації їх внутрішнього потенціалу, що є джерелом чинників конкурентоспроможності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ Й ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню чинників підвищення конкурентоспроможності регіонів країни присвятили свої праці такі вчені, як Амоша О., Долішній М., Ісаченкова О., Павлиш Е., Семів Л., Семиноженко В. та Данилишин Б., Беленький П. та ін. Різні автори закладають різні чинники в основу конкурентоспроможності регіону й використовують при цьому принципово різні підходи до їхньої класифікації.

Однак потреба у таких дослідженнях є значною, оскільки не викликає сумнівів той факт, що саме чинники конкурентоспроможності визначають відповідний рівень регіональної конкурентоспроможності.

МЕТА СТАТТІ

Дослідити головні чинники конкурентоспроможного розвитку регіону, розглянути основні підходи щодо їх класифікації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічний прогрес у нашій країні, що охоплює величезну територію, неможливий без прискорення економічного й соціального розвитку регіонів. Конкурентоспроможність регіону слід розглядати не тільки з погляду суперництва між регіонами, але й з погляду їх співробітництва. Наявність у регіоні нової технології, нової продукції, нової ідеї, в одержанні яких можуть бути зацікавлені інші регіони, служить свідомством його конкурентоспроможності. При цьому велике значення має здатність регіону налагоджувати стосунки з іншими регіонами усередині країни й на міжнародному рівні, яка є його унікальною компетенцією.

Чинники, що забезпечують зростання конкурентоспроможності регіону, розглядаються сучасними вченими й фахівцями з трьох точок зору: кластерного підходу, створення інноваційної системи й поступального розвитку підприємництва.

Відповідно до кластерної концепції конкурентоспроможність певного регіону залежить від наявності кластера взаємозалежних галузей. Кластери — сконцентровані за географічним принципом групи взаємозалежних підприємств, спеціалізованих постачальників послуг, а також пов'язані з їхньою діяльністю некомерційні організації й установи в певних галузях, що конкурують, але разом з тим, й доповнюють одна одну. Саме кластери створюють критичну масу, необхідну для конкурентного успіху в певних галузях. Тому одне із завдань у системі підвищення конкурентоспроможності регіону виявити потенціал кластеризації.

Другу групу поглядів поєднує зв'язування конкурентоспроможності регіону з наявністю інноваційної системи. Розробка й реалізація інновацій містить у собі відносини науково-дослідних організацій з підприємствами-виробниками, формування інноваційних структур таких, як бізнес-інкубатори, технопарки, тренінги-центри. Нагромадження знань і створення інститутів, що сприяють нововведенням, підвищує життєздатність регіонів.

Третя група чинників, пов'язана з умовами й темпами розвитку підприємництва, містить у собі наступні економіко-географічні положення: імідж регіону, риси й елементи, об'єднані з ментальними характеристиками людей, їх поведінкою, ефективністю взаємодії й іншими інститутами конкурентоспроможності.

Уперше чинники конкурентоспроможності країни ґрунтовно були вивчені у відомій праці А. Сміта "Дослідження про природу й причини багатства народів", що вийшла у 1768 році. А. Сміт уперше виділив чотири чинники, що визначають виробничо-економічні можливості, і конкурентоспроможність країн (земля, праця й капітал). Ці чинники він назвав факторами, що визначають абсолютні переваги країн у міжнародній торгівлі, довівши не тільки на абстрактній моделі, але й на аналізі зовнішньої торгівлі ряду країн, переваги відкритості національної економіки.

Для того, щоб розібратися в безлічі існуючих підходів до виділення чинників конкурентоспроможності й зробити вибір тих з них, які найбільше відповідають вирішенню поставлених завдань, слід визначитися з тим, що взагалі розуміється під "фактором конкурентоспроможності".

З існуючих підходів до визначення поняття "фактор", стосовно дослідження міжрегіональної конкуренції, найбільш повно його сутність відображають два визначення:

фактор, як "джерело впливу на систему, що відображається на значенні змінних моделі цієї системи" [4];

фактор — "причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер або окремі його риси" [1].

Перший підхід визначає вплив фактору на стан тієї системи, стосовно якої він діє. Другий підхід розглядає фактор у контексті причинно-наслідкового зв'язку ланцюжка змін у системі, викликаного його впливом. Виходячи із цих двох підходів, можна зробити висновок, що в тому випадку, коли поставлене завдання виявити й обґрунтувати чинники конкурентоспроможності регіону, до них повинні пред'являтися дві основні вимоги — вирішальний вплив фактору на зміну стану регіональної системи і його здатність служити стимулом і, одночасно, мотивом міжрегіональної конкуренції, що визначають її характер.

У більшості наукових праць, присвячених дослідженню міжрегіональної конкуренції, не дається чіткого визначення поняттю "фактор конкурентоспроможності". Однак присутнє їх перерахування або аналіз підходів до їхнього виділення.

Підхід до визначення поняття фактору конкурентоспроможності розпочатий Б.М. Гринчелем і Н.Е. Костилевою [6], де авторами розглядається вплив на предмет (об'єкт) конкуренції певних чинників, "... що дозволяють одним містам і регіонам залежно від ступеня їх активності й потенціалу бути більш-менш здатними протистояти суперництву інших територій за ресурси" [6, с. 334]. Виходячи із цього, автори фактично ставлять знак рівності між факторами конкурентоспроможності й поняттям "конкурентна сила територіального устрою".

Тим часом, останнє поняття слід співвідносити не з факторами конкурентоспроможності, а з поняттям "конкурентних переваг регіону". Ці поняття хоч і тісно взаємозалежні, але принципово різні. Зокрема Ю.В. Савельєвим пропонується наступне формулювання поняття "фактору конкурентоспроможності регіону". Під фактором конкурентоспроможності регіону слід розуміти певну характеристику регіону, причину й мотив, що визначають ступінь, характер і особливості участі регіону в конкурентних відносинах з іншими територіальними утворами, що й сприяють виявленню й використанню внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей його розвитку.

Чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути трансформовані в конкурентні переваги. У цьому випадку, під конкурентними перевагами регіону слід розуміти використовувані чинники конкурентоспроможності регіону, що забезпечують його привабливість і конкурентоспроможність у порівнянні з іншими територіальними утворами. Дане визначення поняття "конкурентної переваги", що випливає з поняття "фактору конкурентоспроможності", близько за змістом із трактуванням, яке пропонується Т.В. Сачук [8].

Так, зазначений автор пропонує під конкурентною перевагою розуміти "такі характеристики території, які створюють для території певну перевагу в порівнянні з територіями, що розташовують багато в чому подібними (якщо не сказати аналогічними) ресурсами" [8, с. 153—154].

Подібний поділ понять фактору конкурентоспроможності й конкурентної переваги регіону також не суперечить позиції зазначених вище авторів, а уточнює й деталізує її.

Наприклад, твердження про те, що чинники конкурентоспроможності сприяють виявленню й використанню внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей розвитку регіону засноване, головним чином, на висновках Б.М. Гринчеля й Н.Е. Костилевої, що вказують на те, що міжрегіональна конкуренція є важливим чинником і рушійним мотивом активізації й мобілізації додаткових внутрішніх сил, ресурсів, волі, інтелекту для досягнення певних цілей [3, с. 80; 6, с. 331].

Однак треба розуміти, що далеко не всі чинники конкурентоспроможності регіону здатні стати його реальними конкурентними перевагами. Оскільки регіональна економічна політика, спрямована на підвищення конкурентоспроможності, носить цільовий характер і пов'язана з реалізацією обмеженого числа пріоритетних напрямків розвитку, то й перетворення чинників конкурентоспроможності в конкурентні переваги буде відбуватися відповідно до поставлених стратегічних цілей, завдань і пріоритетів.

Розглянемо існуючі підходи до виділення й класифікації основних чинників конкурентоспроможності ре-

гіону. Усі вони можуть бути розділені на дві загальні групи — "статичні" і "динамічні" підходи.

1. "Статичні" підходи засновані на диференціації чинників конкурентоспроможності регіону на підставі їх кількісних і якісних характеристик, орієнтації на предмет конкуренції. Дана група включає наступні найбільш значимі з науково-практичної точки зору підходи:

— Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону за предметом конкуренції (цільовій групі споживачів) (Б.М. Гринчель і Н.Е. Костилова).

— Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності на основі їх належності до зовнішнього й внутрішнього середовища регіону (А.І. Гаврилов) і підхід, заснований на їхньому поділі на "тверді" і "м'які" чинники або диференціатори (закордонні автори — Ф. Котлер, К. Асплунд і ін.; вітчизняні автори — Т.В. Сачук, Є. Бернштейн і ін.).

Вченими Інституту проблем регіональної економіки Б.М. Гринчелем і Н.Е. Костиловою запропоновано найбільш повну на сьогоднішній день серед вітчизняних авторів класифікацію чинників конкурентоспроможності за предметом конкуренції. Вона містить у собі п'ять груп чинників [3, с. 80—84; 6, с. 336—339].

Автори логічно розділяють чинники конкурентоспроможності за предметом конкуренції, оскільки спектр використовуваних інструментів регіональної економічної політики і їх ефективність відносно різних груп споживачів будуть різнитися. Разом з тим, подібний підхід дозволить виявити й ті чинники конкурентоспроможності, які будуть загальними (прямо або опосередковано) для виділених груп споживачів — це рівень заробітної плати, якість життя, платоспроможність населення, наявність інвестиційних майданчиків, транспортна доступність, рівень розвитку інфраструктури й ін. Крім того, оскільки класифікація чинників конкурентоспроможності за предметом конкуренції може бути представлена відповідними цільовими групами споживачів, то вчені прийшли до висновку, що ці предмети конкуренції є одночасно й об'єктами, на які спрямовані зусилля суб'єкта регіонального управління (керівництва регіону) [6, с. 333].

Найбільш важливим прикладним значенням даного підходу до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону слід розглядати запропоновану авторами методичну схему циклу підвищення конкурентоспроможності територіального устрою, яка дозволяє, по суті, сформулювати на основі "статичного" підходу "динамічну" модель розвитку регіону. Також на підтвердження цього, авторами вказується на те, що сам характер і набір чинників конкурентоспроможності регіону, так і їх вагомість можуть змінюватися в часі залежно від характеру й особливостей споживача [9, с. 130].

Деталізуючи й розкриваючи послідовність етапів реалізації даного циклу, розроблений також комплекс методичного забезпечення процесу підвищення конкурентоспроможності територіального устрою, структура й методичні рекомендації з розробки регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності.

Також широке застосування в практиці територіального маркетингу одержали два близьких за змістом і методологічній підставі підходи до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону — підходи на основі їх поділу на чинники зовнішнього й внутрішнього середовища, а також на "тверді" і "м'які" чинники. Подібна класифікація чинників конкурентоспроможності дозволяє визначити підходи до управління ними, умовно розділяючи їх на внутрішні керовані чинники й зовнішні відносно керовані й некеровані чинники. Розподіл чинників на "тверді" і "м'які" також припускає вибір приватного підходу до їхньої оцінки й управління.

А.І. Гаврилов у рамках даного підходу, пропонує класифікувати чинники конкурентоспроможності регіону на зовнішні й внутрішні за критерієм їх приналежності до зовнішнього або внутрішнього середовища регіону [2; 3, с. 84]:

— внутрішні чинники: виробничо-ресурсний і кадровий потенціал регіону; регіональний бюджет; стратегія розвитку регіону;

— зовнішні чинники: зовнішні постачальники товарів і послуг; загальноекономічні, загальнополітичні й науково-технічні чинники.

У закордонній економічній літературі (Ф. Котлер, К. Асплунд і ін.), а також у ряду вітчизняних фахівців в області територіального маркетингу (Т.В. Сачук) чинники конкурентоспроможності розділяються на "тверді" і "м'які" з погляду їх вимірюваності (можливості застосування або кількісних методів оцінки — "тверді" чинники, або якісних методів оцінки — "м'які" чинники). Ф. Котлер, К. Асплунд і ін. в [7, с. 65-66] виділяють наступні "тверді" і "м'які" чинники привабливості території:

— "тверді" чинники: економічна стабільність; продуктивність; витрати; відношення до власності; місцеві допоміжні служби й мережі; інфраструктура зв'язку; стратегічне географічне положення; заохочувальні схеми й програми;

— "м'які" чинники: розробка ринкової ніші; якість життя; кваліфікація трудових ресурсів; культура; персонал; менеджмент; гнучкість і динамізм управління; підприємницька ініціатива; чинники, що відносять до поняття "символічного капіталу" (спільні інтереси, особисті знайомства й ін.).

"Динамічні" підходи відображають процес залучення чинників конкурентоспроможності в регіональні відтворювальні процеси і їх перетворення в конкурентні переваги регіону. Дана група включає наступні найбільш значимі з науково-практичної точки зору підходи:

— підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності регіону на основі виділення детермінант і процесу формування конкурентних переваг регіону (модель "конкурентного ромба" М. Портеру) і підходи, що є похідними від названого (уточнення моделі "конкурентного ромбу", зроблені Дж. Даннингом);

— підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності, заснований на виділенні конкурентних переваг "низького" і "високого" порядків.

Підхід до класифікації чинників конкурентоспроможності території, запропонований М. Портером, сьогодні є найбільш популярним. Різні приватні чинники конкурентоспроможності території (стосовно до країни або регіону) він зводить до чотирьох детермінант, що формують модель "конкурентного ромбу". Як уже було розглянуто вище, такими детермінантами конкурентоспроможності є: факторні умови (наявність, достатність і ефективність використання наявних чинників виробництва); кон'юнктурні чинники (чинники зовнішнього ринкового середовища, що пред'являють вимоги, можливості й обмеження для розвитку місцевого виробництва й реалізації продукції — ринкові ціни, стан попиту й ін.); погодженість стратегій і внутрішня конкуренція (ступінь погодженості стратегій і дій органів влади й господарюючих суб'єктів, рівень розвитку внутрішньої конкуренції); рівень розвитку підтримуючих і супутніх галузей.

Найбільш важливою особливістю даного підходу, що дозволяє віднести його до типу "динамічних" підходів є те, що М. Портер у рамках своєї теорії конкурентоспроможності нації розділяє групи чинників, що групують їх у детермінанти конкурентоспроможності, за пріоритетністю їх використання на різних стадіях розвитку нації (країни) у системі міжнародних економічних відносин.

Ця обставина дозволяє оцінювати вплив економічного зростання на якісні зміни пріоритетів у використанні тих або інших чинників конкурентоспроможності, що, в остаточному підсумку, визначає рівень конкуренції, на якому у цей момент часу перебуває країна (регіон). У свою чергу, рівень конкуренції дозволяє досить точно ідентифікувати групу країн (регіонів) — прямих конкурентів, провести порівняльну оцінку й виявити потенціал підвищення конкурентоспроможності. Саме ця обставина надає підходові М. Портеру високу науково-практичну значимість, дозволяючи використовувати його, як для оцінки чинників конкурентоспроможності країни (регіону) на теперішній момент часу, так і для розробки на його основі середньо- і довгострокової конкурентної стратегії країни (регіону) і структурної економічної політики.

З моменту розробки даного підходу (початок 90-х рр. XX століття) він неодноразово удосконалювався різними авторами.

Слід зазначити, що найбільш істотні корективи, що дозволили значно розширити можливості його практич-

ного застосування, вніс британський економіст Дж. Даннинг. На його думку, М. Портер не врахував у своїй моделі такі чинники, що виявляють вплив на конкурентоспроможність країни (регіону), як схильність до підприємництва й вплив підприємств із іноземними інвестиціями [5, с. 100]. Також Дж. Даннинг запропонував включити до складу моделі М. Портера ще один структурний елемент — транснаціональний бізнес, який здатний виявляти суттєвий вплив на конкурентоспроможність.

Із цього погляду досить близьким до даного підходу є підхід, запропонований Е.В. Доржиєвою, що пропонує розділити чинники конкурентоспроможності регіону на дві групи:

— природні чинники (дані регіону споконвічно й базовані на особливостях економіко-географічного положення, природно-ресурсному потенціалі й історії господарського освоєння);

— привнесені чинники (що з'явилися, як результат економічного розвитку й реалізації регіональної стратегії).

Так, зазначений автор до природних чинників конкурентоспроможності регіону відносить сировинні ресурси, трудові ресурси і їх кваліфікацію, науковий потенціал, управлінський потенціал і виробничу базу. До привнесених чинників вона відносить підприємницький клімат, якість управлінського потенціалу, інноваційно-інвестиційний клімат і інфраструктуру регіонального ринку.

Подібний підхід до класифікації дозволяє найбільш повно відбити структуру чинників конкурентоспроможності регіону в їхній динаміці, розкриваючи можливості переходу від використання природних чинників до формування нових (привнесених) чинників і формуючи, по суті, основні завдання регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що необхідно класифікацію чинників здійснювати на основі чіткого й зрозумілого критерію (або критеріїв), який дозволяв би однозначно віднести фактор до тієї або іншої групи. У якості такого "розділового" (або класифікаційного) критерію можна використовувати здатність фактору генерувати нові ланцюжки додавання вартості, що дозволяють концентрувати в регіоні найцінніші види економічної діяльності (як правило, що формують "верхні" поверхні ланцюжка), або значну частину всього ланцюжка. У цьому випадку стає можливим не тільки оцінити внесок кожного фактору в конкурентоспроможність регіону, але й виробити систему приватних галузевих і функціональних стратегій, а також загальну регіональну стратегію підвищення конкурентоспроможності, в основу якої закладаються механізми пошуку й використання внутрішніх джерел зростання й зовнішніх можливостей розвитку.

Із цієї позиції чинники конкурентоспроможності регіону можуть бути розділені на природні й штучні. З погляду їх перспективності для підвищення конкурентоспроможності регіону, природні чинники формують його первинні конкурентні переваги, а штучні чинники формують вторинні конкурентні переваги, відповідно.

Використання природних чинників для створення первинних конкурентних переваг буде сприяти, як правило, розвитку вузької спеціалізації регіону й розміщенню на його території лише окремих "ланок" зовнішніх ланцюжків додавання вартості. Найчастіше будуть розміщатися ланки, пов'язані з видобутком і первинною переробкою природних ресурсів. Використання ж штучних чинників (у т.ч. їхнє цілеспрямоване формування на основі природних чинників і різних їхніх комбінацій) для створення конкурентних переваг (вторинних) буде сприяти диверсифікованості економіки регіону за рахунок створення сприятливих умов для концентрації взаємозалежних "ланок" зовнішніх ланцюжків додавання вартості, а також за рахунок генерації нових ланцюжків додавання вартості на основі резидентних для регіону структур.

Важливим прикладним значенням такої класифікації чинників конкурентоспроможності регіону й формування на їхній основі конкурентних переваг є можливість її використання для обґрунтування й розробки диферен-

ційованої регіональної економічної політики, повною мірою враховуючій регіональні особливості. Чинники конкурентоспроможності регіонів можуть служити основою для розробки й реалізації конкретних заходів з управління процесом підвищення конкурентоспроможності регіонів, а саме: виробництва ефективної промислової політики на регіональному рівні, розвитку інноваційно-інвестиційного підприємництва, нарощування випуску конкурентоспроможної продукції, підтримки національного товаровиробника на регіональному рівні тощо.

Література:

1. Большой энциклопедический словарь / Отв. ред. И. Лапина. — М.: АСТ, 2003. — 1248 с.
2. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление: учеб. пособие для вузов / А.И. Гаврилов. — М.: Юнити-Дана, 2002. — 239 с.
3. Данилов И.П. Конкурентоспособность регионов России (теоретические основы и методология) / И.П. Данилов — М.: Канон + РООИ, 2007. — 368 с.
4. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь / 5-е изд., перераб. и доп. / Л.И. Лопатников. — М.: Дело, 2003. — 520 с.
5. Пилипенко И.В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И.В. Пилипенко. — М.: Ойкумена, 2005. — 496 с.
6. Развитие российских регионов: новые теоретические и методологические подходы / Институт проблем региональной экономики РАН; отв. ред. Е.Б. Костяновская. — СПб.: Наука, 2006. — 618 с.
7. Савельев Ю.В. Управление конкурентоспособностью региона: от теории к практике / Ю.В. Савельев; Институт экономики КарНЦ РАН. — Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010. — 516 с.
8. Сачук Т.В. Территориальный маркетинг / Т.В. Сачук. — СПб.: Питер, 2009. — 368 с.
9. Стратегические приоритеты регионального развития: от теории к принципам формирования единого социально-экономического пространства / Под ред. В.В. Окрепилова; Институт проблем региональной экономики РАН. — СПб.: Наука, 2009. — 448 с.

References:

1. Lapyna, I. (2003), Bol'shioy entsiklopedicheskiy slovar' [The big encyclopaedic dictionary], AST, Moscow, Russia.
2. Gavylov, A.Y. (2002), Rehionalnaya ekonomika i upravlenie [Regional economy and management], Unyty-Dana, Moscow, Russia.
3. Danylov, I.P. (2007), Konkurentosposobnost' rehionov Rossii (teoreticheskie osnovy i metodologiya) [Competitiveness of regions of Russia (theoretical bases and methodology)], Kanon+POOI, Moscow, Russia.
4. Lopatnikov, L.I. (2003), Ekonomiko-matematicheskii slovar' [The Economic-mathematical dictionary], Delo, Moscow, Russia.
5. Pilipenko, I.V. (2005), Konkurenosposobnost' stran i rehionov v mirovom hozyaystve: teoriya i opyt malyx stran Zapadnoy I Severnoy Evropy [Competitiveness of the countries and regions in the world economy: the theory, experience of the small countries of the Western and Northern Europe], Oykumena, Moscow, Russia.
6. Kostyanovskaya, E.B. (2006), Razvitie rossiyskikh rehionov: novie teoreticheskie i metodologicheskie podkhody [Development of the Russian regions: new theoretical and methodological approaches], Nauka, St.-Petersburg, Russia.
7. Savel'ev, U.V. (2010), "Upravlenie konkurentosposobnost'u rehiona: ot teorii k praktike" [Management of competitiveness of region: from the theory to practice], Karelian nauchniy centr PAN, Petrozavodsk, Russia.
8. Sachuk, T.V. (2009), Territorial'nyy marketinh [Territorial marketing], Piter, St.-Petersburg, Russia.
9. Okrepilova, V.V. (2009), Stratehicheskie priority regional'noho razvitiya: ot teorii k printsipam formirovaniya edinoho sotsial'no-ekonomicheskogo prostranstva [Strategic priorities of regional development: from the theory to principles of formation of uniform social and economic space], Nauka, St.-Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2014 р.